

Kereszténység és zsidóság a posztmodern Európában¹

Aki hallja előadásunk címét, az talán – bizonyos szempontból jogos – szkepszissel élhet. Hiszen ez a cím, „*Kereszténység és zsidóság a posztmodern Európában*”, nem olyan témakört jelöl-e, amely bejárhatatlan röpke előadásokkal? Nem igazolódik-e itt a mondás: aki sokat markol, keveset fog?

Valóban fennáll mindenek a veszélye, épp ezért jelen írásunkban nem részletes analízisbe kezdünk, hanem a keresztény-zsidó párbeszédnek egy olyan dimenzióját szeretnénk felvillantani, amely olykor kevésbé jut hangsúlyhoz. Hiszen elmélyült és gyümölcsöző párbeszédet folytatunk hitünk közös alapjáról, a történelemben megnyilatkozó Isten szaváról; immár tudunk az emlékezés, a történelmi emlékezet megtisztítása terén is dialógusba elegyedni – de véleményünk szerint ugyanilyen fontos a „jövő párbeszéde” is.

Mit értünk ezalatt? Valójában kettős jelentéssel rendelkezik számunkra ez a kifejezés. Először jelenti azt az igyekezetünket, hogy közösen vizsgáljuk meg, értelmezzük, elemezzük a minket körülölelő társadalmi, kulturális valóságot, amelyből az a jövő nő ki, amelyben (előreláthatólag) kisebbségi szerepben kell majd élnünk. Másodszor a „jövő párbeszéde” túl akar lépni a pusztán analízisen, felmutatva azokat a területeket, dimenziókat, amelyeken, amelyekben a zsidó-keresztény hit s az abból fakadó sajátos

¹ A Keresztény-Zsidó Társaság által szervezett Terézvárosi Teológiai Szimpóziumon 2006. május 17-én elhangzott előadás írott, jegyzetekkel ellátott és enyhén kibővített változata.

világnézet prófétai kritikát gyakorolhat a környező világgal szemben.² Így komolyan vehetjük fáklyai, kovászi, hegyre épült városi szerepünket, amelyet immár nem felekezetenként külön-külön, hanem a közös kincs társ-örököseiként együttesen akarunk gyakorolni, vezetve Istentől kapott hivatásunk által, felelős elköteleződés és tenni kész lelkiület jegyében.

Körkép – korkép – kórkép?

Napjaink Európáját, egészen pontosan a kontinens úgymond fejlett nyugati felét (amelybe mi is rekordsebességgel igyekszünk integrálódni) egyre gyakrabban illetik a posztmodern jelzővel. Új „értékek” tűnnek fel a láthatáron, mint az emancipáció, a „teljes” szabadság, az ember önállítása és önbeteljesítése. Mindazonáltal ezen új „értékek” negatív vonást hordoznak: a tagadás, a támadás, a lázadás révén akarnak eljutni valahová; míg a klasszikus európai értékek pozitív jellegűek voltak: a törekvés, a cselekvés, a szellemi „utazás” révén kívántak magasabb szintre érkezni.³

Maga a posztmodern szó is egyfajta tagadást rejt magában, hisz nem pusztán egy időbeli „poszt”-ról van szó, a modern utáni korról. Ez egy minőségi-lényegbeli

² Itt nem pusztán az egyes hívó prófétai küldetésére gondolunk, amely a keresztény (katolikus) teológia szerint a keresztiségben minden egyes krisztushívó feladata lesz, hanem a hitközösség társadalmi méretű prófétaságára is utalunk, amelynek teológiai kifejezése a „Kontrastgesellschaft”, a „kontrasztársadalom” tézise lett, ld. a Lohfink testvérek munkásságát. A felmerült viták kapcsán ennek nagyon érdekes, tömör összegzését találjuk: LOHFINK, G. – LOHFINK, N., «„Kontrastgesellschaft”: Eine Antwort an David Seeber», in *Herder Korrespondenz* 38/4 (1984) 189-192. A témakörhöz érdekes adalék a magyarul is elérhető mű: BÜCHELE, H., *Keresztény hit és politikai ész* (Egyházfórum könyvei 10.), Egyházfórum, Budapest-Luzern 1991.

³ Ezen szempont legmélyrehatóbb vonzata a metafizikai probléma. Hiszen a metafizika megtagadása révén a klasszikus közös alap (a lét állításából való kiindulás) tűnt el, új közös alap pedig nem született meg. Számos megoldási kísérlettel kell számolnunk, azonban ezek közül emblematikus G. Bachelard műve, aki a klasszikus állításból való kiindulás helyett a tagadást veszi origóként, ld. BACHELARD, G., *A nem filozófiája. Az új tudományos gondolkodás filozófiájának vázlata* (Hermész könyvek), Akadémiai Kiadó, Budapest 1997.

„poszt”, a modernség megcáfolása, túlhaladása, megtagadása. Társadalmainkban a modern kor lassanként számolódik fel, történelmi, társadalmi, kulturális és gazdasági bukásával teret nyitva a posztmodern előtt.⁴

Röviden összefoglalva azt mondhatnánk, hogy a mai Európa önnön klasszikus alapjaitól elszakadva, azok tagadásában keresi új identitását. Azonban a megtagadandóban még egységet találnak az eltérő véleményen lévők, a megteendő és követendő kérdésével szemközt azonban egyre tragikusabb az Óvilág embereinek tanácstalansága, nehézkedési ereje és tehetetlensége.

Mi módon mutathat utat, nyithat új távlatot kontinensünk jövője számára a zsidó-keresztény hit? A következőkben nem a sokat hangoztatott erkölcsi-etikai vagy intézményes-egyházi szempontokra figyelünk (iskolák, hitoktatás, szeretetszolgálat stb.), hanem inkább alapvető gondolati elemeket kívánunk felmutatni. Három olyan elem áll előttünk, amelyek súlya véleményünk szerint jelentős:

- anamnézis és tradíció
- információ és narráció, kommunikáció és dialógus
- társadalom és közösség

⁴ Ld. HABERMAS, J., «Egy befejezetlen projektum – a modern kor», in: HABERMAS, J. — LYOTARD, J.-F. — RORTY, R., *A posztmodern állapot*, Budapest 1993, 151-178.

Anamnézis és tradíció

Az emberi képességek között előkelő helyet foglal el az emlékezet.⁵ Szent Ágoston elragadtatva kiált fel: „Nagy, igen nagy az emlékezet ereje, Istenem – tágas és végeláthatatlan szentély ez! Ki hatol el a mélyéig?”⁶

Valóban, az egyes ember életében az emlékezet szerepe leírhatatlan – de ugyanígy van ez a közösségek, nemzetek életében. Különös fontosságra tesz szert az emlékezés a zsidóság hagyományában – öntudatuk, Istenhez tartozásuk, a történelemben megnyilvánuló szabadító isteni erő az emlékezés folyton eleven tárgya, amely a jelent meghatározva kijelöli a jövő útját. A keresztények hasonló módon találják meg identifikációs pontjukat, krisztusi létezésük talapzatát az emlékezésben – a *memoria Iesu*, a *memoria Paschalis*, a *memoria Eucharistica* nem pusztán múltidézés, de vitális kapcsolódási pont ahhoz a forráshoz, amelyből élünk.⁷ Mindez kiegészül a hitben még egy sajátos aspektussal is: amikor emlékezünk, akkor valójában nem a múltra, hanem a jövőre emlékezünk. Amit Isten értünk megtett, abban az ígéretek jövőjének teljesedését is szemléljük már.

Az emlékezés közösségbeli jelenlétének és hatásának lényegi kifejezése a hagyomány, amelyben az emlékezet tárgyai konkrét alakot öltenek – úgy a kultuszban, mint a kultúrában. A hagyományt jelentő görög (*parethéké*) és latin

⁵ A klasszikus antropológia ismerte az értelem-akarat kettős fakultására építő emberkép mellett az értelem-akarat-emlékezet hármására alapozót is. Ez utóbbi a katolikus lelkiség számtalan szövegében megmutatkozik.

⁶ SZENT ÁGOSTON, *Conf.*, X, 8, 15; itt Hippo püspöke még hozzáteszi: „Lám az emberek elmennek, hogy megcsodálják a hegyek ormait, a tenger hatalmas hullámain, a szélesen hömpölygő folyókat, az Óceán partjait és a bolygók pályáját, és önmagukat hátrahagyják.”

⁷ Az *anamnesis liturgica* ezért lesz tengelye a keresztény létnek, hisz ebből táplálkozik s ebben nyeri el beteljesedését az egyes keresztény hívő személyes (hitbeli és erkölcsi) élete. A közösség istentiszteletének szakramentális szövetében tökéletes egységbe forr a kezdetre való emlékezés a célra való emlékezéssel, amelynek nem csak identitás-, de egzisztenciaformáló ereje is van.

(*traditio*) szó sokkal világosabban magában hordozza az átadás, áthagyományozás aktív és az átadott, áthagyományozott dolog passzív oldalát, mint a magyar kifejezés. Ezt a kettősséget szemlélve érthetjük csak meg a hagyomány lényegét, ami nem pusztán abban áll, hogy egy kultúrában bizonyos pragmatikus modellek rögzülnek⁸, hanem egy sajátos dinamikában lelhető fel: közösség és egyén, aktív és passzív szerep, cselekvés és annak tárgya, időbeli létsíkok vitális kapcsolódása – mindezt jelenti a hagyomány.

A katolikus teológia épp ezért kezdett el a II. Vatikáni Zsinaton a Szenthagyomány (vagyis a hitletétemény részét képező, apostoli eredetű áthagyományozás) kapcsán az egyház eleven, élő hagyományáról beszélni, amely ma is aktív folyamatban van, mint egy sajátos „*vox viva Evangelii*”: „... *Isten, aki egykor szólt, szünet nélkül beszélget szeretett Fiának menyasszonyával, és a Szentlélek, aki által az Egyházban és az Egyház által a világban fölhangzik az evangélium élő szava, elvezeti a hívőket a teljes igazságra...*”⁹

Ezért is igen aggasztó, hogy napjainkban a kulturális közösségek krónikus emlékezetvesztésben leledzenek. Ennek első fázisa volt a diktatúrák hagyományrombolása, emlékezetsilányítása, amelyet Dávid Katalin így ír le *Kereszténység és kultúra* című művében: „*Furcsa paradoxon, hogy éppen ezek a beteg társadalmak csinálnak elvet a hagyományok jelentőségének hangsúlyozásából.*

⁸ Ahogyan azt pl. Bronislaw Malinowski funkcionalista kultúraelmélete vélte.

⁹ II. Vatikáni Zsinat, *Dei Verbum*, nr. 8; a teljes idézet: „[A] *Hagyomány által ismeri meg az Egyház a szent könyvek teljes kánonját, benne érti meg mélyebben és hatékonyabban a Szentírást; s így Isten, aki egykor szólt, szünet nélkül beszélget szeretett Fiának menyasszonyával, és a Szentlélek, aki által az Egyházban és az Egyház által a világban fölhangzik az evangélium élő szava, elvezeti a hívőket a teljes igazságra, és az Ő műve, hogy Krisztus igéje elevenen él bennük (vö. Kol 3,16).*”

Tévedéseik között a legtaszítóbb ez: kiválasztanak a múltból valamit, amiről hiszik, hogy elképzeléseiket, politikai-hatalmi koncepciójukat igazolja. Ami ezt nem segíti, annak el kell tűnnie a múltból.”¹⁰

Ez a tendencia a mai napig fellelhető a politikai vagy közéleti retorikában – gondoljunk 1848, 1956 vagy éppenséggel a Holokauszt emlékezete kapcsán az aktuális értelmezések leplezetlen utilitarizmusára. Azonban ezen (talán az emberiség kezdeteitől fellelhető) magatartásnál sokkal veszélyesebb a második fázis, az emlékezés iránti érzéketlenség, a pragmatikus jelenbe záródás. A „*carpe diem*” konzumisztikus megcsúfolásaként kialakuló posztmodern tucatfogyasztó nem rendelkezik tervekkel, jövőképpel, eladósodik a jelen élvezéséért, nem fogalmaz meg célokat, mivel múltja sincsen. A közösség történelmi emlékezete talán még soha nem volt olyan rövidtávú, mint napjainkban. Már a XIX. század is mesés ködben úszik, nem egy középiskolásunk szerint Kádár János és Kossuth Lajos akár kortársak is lehettek volna. Az identitást adó eredet-emlékezés pedig teljességgel elvész – illetve már-már beteges fantazmagóriák kompenzációiban tör felszínre.¹¹

Nem öntudatlan változás ez a társadalomban, hanem tudatosan szervezett átalakulásról van szó. A tantervek folytonos toldása-foldása oda vezetett, hogy a klasszikus humán tárgyak már csak rogyant térddel tartják magukat a közoktatásban.

A bölcsélet(történet), művészettörténet, zenetörténet már eltűnt, vagy alig van jelen,

¹⁰ DÁVID, K., *Kereszténység és kultúra*, Budapest 2006, 81k.

¹¹ Ezen a ponton a valós, igaz emlékezés hiánya és a fantasztikus őstörténelmi képzelgések túltengése rávilágít a magyar nemzettudat borzalmas állapotára. Tudományos tanulmányt lehetne arról írni, hogy az elmúlt századok ideológiái s a kommunista diktatúra történelmi emlékezet-hamisítása és -törlése miként függ össze és vezet a parttalanná váló szélsőséges eredetmítoszok agresszív felbukkanásához, terjedéséhez és terjesztéséhez, amelyek az „igaz magyarság” központi kritériumává teszik magukat.

az irodalom- és a történelemoktatás pedig perifériára szorul más, úgymond „fontosabb” tárgyak javára. Mindez azt mutatja, hogy épp a közösségi hagyomány intézményesített átadásának állami struktúrái számolódnak fel. Egyesek felvetették, hogy a történelem ne is legyen kötelező érettségi-tárgy.

A diadalként és emelkedésként, a „hasznosítható és versenyképes tudás” nevében megélt elgyökértelenedés, hagyománytalanodás bezárja a tudatot az aktuális felhasználhatóság és haszon kereteibe. A jövőben épp ezért egyre nagyobb felelősség hárul majd az emlékező közösségekre: a zsidóságra s a kereszténységre. Úgy tűnik, az eleven és éltető emlékezés végvéraivá leszünk, az utolsó csoporttá, amely őrzi az egyes kultúrák azon dimenzióját, amelyet „*a múlt felhalmozott bölcsességének alapos ismerete*”¹² jelent, T. S. Elliot szavaival élve, tudva, hogy az emlékezetnek a hagyományban rögzített bölcsessége mindig több a praktikus tudásnál. Emlékezés nélkül a bölcsesség pusztul, a bölcsesség nélkül pedig a kultúra üres váz, lélektelen test lesz.

Információ és narráció, kommunikáció és dialógus

Okos emberek azt mondják, hogy akkor lesz jó sorunk, ha átalakulunk „információs társadalommá”, hogyha sikeresek leszünk a „globális kommunikációban”. Oly zengzetes jelszavak ezek, egyfajta posztmodern „szabadság, egyenlőség, testvériség”, hogy sokszor eszünkbe sem jut megkérdőjelezni őket.

¹² ELIOT, T. S., *A kultúra meghatározása*, Budapest 2003, 21.

Egy tanári hivatásának hite szerinti gyakorlásáért börtönt járt ismerősöm múltkorában ezzel fogadott: „*Engem úgy idegesít, hogy folyton mindenki kommunikálni akar!*” Majd hozzátette: „*Én beszélgetni, csevegni, társalogni, tereferálni szeretnék*”, felsorolva még vagy tíz másik szót, amely az embernek azon képességét fejezi ki, hogy a nyelv és a gesztusok lehetőségeivel élve párbeszédet folytasson.

A mai ember számára mindez fölösleges. Először is: mi szükség tíz szóra, amikor egy is megteszi? Minek mondjak mást, ha az összeset ki tudom fejezni ezzel: „*kommunikálok*”? És egyáltalán: minek például tereferálni? A cél az információközlés, óvakodjunk a redundanciától!

De miért óvakodjunk tőle? Nem épp a „szellemi fölösleg” az a luxus, amely a kultúra termékenységének egyik jele? Nem épp az szüli meg a művészetet, hogy az ember képes a szükségleten felül létrehozni valamit? Mi szükség szobrokra, versekre, zenékre egy információs társadalomban? És honnan máshonnan ered a bölcsélet, hogy a társadalomban vannak, akik „haszontalanságokra” fecsérrelhetik idejüket?¹³

Valójában ez a témakör rejtetten összefügg az emlékezéssel és a hagyománnyal. Ennek az az oka, hogy az emlékezetnek sajátos nyelve van: a narráció. Az emlékezet nem adatokat, információkat közöl, hanem múltbeli valóságokat mesél el, beszél el, s ezáltal azokat a jelenben is sajátosan hatékonyra teszi. Az információ nem jelenít

¹³ „A filozófia egy olyan cselekmény, amely meghaladja a munka világát. (...) Az munka világa a munkanapok világa, a hasznosság világa, a célrairányultságé, a teljesítményé, a funkcióbetöltésé; ez az igény és a kínálat, az éhség és a éhség csillapításának világa. A munka világát ez a cél uralja: meg kell valósítani a «közjót»; olyan értelemben a munka világa, hogy a munka és a haszonhajtó tevékenység közé egyenlőségjelet tesznek (amelynek egyszersmind tulajdonsága még az aktivitás és a fáradtság karaktere is). (...) ezt a fogalmat [ti.a közjót – a szerző megj.] nem azonosíthatjuk a bonum communé-val. (...) A bonum communé-hoz hozzátartozik például (miként Tamás mondja), hogy vannak olyan emberek, akik magukat a szemlélés haszontalan életének szentelik; a bonum communé-hoz hozzátartozik, hogy vannak emberek, akik filozófiát művelnek – míg az éppenséggel nem lehet mondani, hogy a szemlélés, a kontempláció, a filozófia a közjónak szolgálna.” – PIEPER, J., *Was heisst philosophieren?*, München 1988⁹, 11k.

meg, nem tesz hatékonnyá, pusztán csak leír. A kultikus elbeszélések a vallási közösségek magvai is. A keresztény-zsidó közösségek központi ünnepe a Húsvét. Mi más a keresztény liturgiában Passió, az Utolsó vacsora emlékezete, az evangéliumi szakaszok felolvasása, ha nem épp ez a narráció? Lehet, hogy információt is közöl az elbeszélés – de nem ez az elsődleges célja. Az információnál a szellem, a lélek többet ér. „Az én szavaim lélek és élet”¹⁴ – mondja Jézus.

Mit ér egy társadalom, amely információkat cserél, úgymond „kommunikál”, de nem tud ezen a szükségszerű pragmatikus szinten felül létrehozni valami többet – akár az irodalom, akár a zene, akár a képzőművészet, akár a bölcsélet, akár a személyes beszélgetés szintjén narratívává válni? Egy információcsere alapú kommunikációs közösség jelent-e még többet, mint egy társadalmi méretű számítógépet?

Bizonytal nem véletlen, hogy a XX. században a dialógus-filozófia a zsidó eszmeiség köréből nőtt ki (legismertebb példaként említsük Martin Buber nevét), ahogyan az sem lehet véletlen, hogy a dialógus a katolikus teológia központi témakörévé lett. VI. Pál így fogalmazott: „Az Egyháznak párbeszédbe kell kezdenie a világgal, amelyben él. Az Egyház szóvá, üzenetté, párbeszéddé teszi magát.”¹⁵ Az Egyház önmagán belül és kívül is váljék párbeszéddé.¹⁶ Ez a párbeszéd „egy mód az apostoli küldetés gyakorlására; a lelki megosztás művészete.”¹⁷

¹⁴ Jn 6,63.

¹⁵ ES 67.

¹⁶ „La Chiesa deve essere pronta a sostenere il dialogo con tutti gli uomini di buona volontà, dentro e fuori l’ambito suo proprio.” – ES 97; vö. «Dialog», in: VORGRIMLER, H., *Neues Theologisches Wörterbuch*, Freiburg i. Br. 2000, 129k, 130.

¹⁷ ES 83.

Egy olyan posztmodern világban élünk, amely kiábrándult a szavakból, a költészetből, amely számára a közlés célja egyre inkább a száraz információátadás. A posztmodern kor bizonyos szempontból kezd „posztverbálissá” válni. A szavak közölnek bizonyos információkat – akárcsak a számjegyek vagy a kódok. A televízióban a színek és a képek, a rádióban a hanghatások kerülnek előtérbe. Az emberi kapcsolatok terén pedig utat tör nem a csönd, de a némaság. Döbbenet hallgattam egy általános iskolai hittanosomat, aki azt mondta, hogy a szokásos családi információközléstől eltekintve immár két hete nem beszélgetett a szüleivel.

Egy ilyen nehéz közegben a hitközség, az egyházi közösség sajátos emberi feladata a párbeszéd és az igazi, kommúniót létrehozó kommunikáció ápolása. A szavak hitelét minden hazugság ellenére, a dialógus erejét minden kudarc ellenére, a beszéd értékét minden üresség ellenére hirdetnünk kell – hitünk a történelemben szóval megszólaló, velünk párbeszédbe kezdő Istenben erre kötelez.

Társadalom és közösség

Az eddigiekből már kibomlott mindaz a kérdés, amelyet a mai európai kultúra felvet a zsidó-keresztény hitbeli-szellemi hagyományak. Utolsó pontunk valójában a rövid összegzésé. Az emlékezetvesztés és hagyományroncsolódás által identitásválságba került közösségeink, amelyek elidegenednek a beszéd kultúrájától, sőt mondhatnánk: művészetétől, rövid úton társadalmi intézménnyé silányítják magukat. Holott az emberi közösség nem funkcionális elem, nem működőképes rendszer csupán. A zsidóság sajátos történeti tapasztalatát csodálatos erővel fejezi ki Ózeás próféta, aki

fiát „Nem népem”-nek nevezi el, jelként Izrael ellen. Ám Isten így szól: „*Izrael fiainak száma oly nagy lesz, mint a tenger partján a fűvényé. (...) Ahelyett, hogy «Nem népem» volna a nevük, az élő Isten fiainak nevezik majd őket. (...) Mondjátok testvéreteknek: «Én népem!» és nővéreteknek: «Irgalomra leltél!» (...) «Nem népem»-nek meg így szólok: «Népem vagy!» Ő meg azt mondja majd: «Én Istenem!»*”¹⁸

A *societas*-on, társaságon, társuláson, társadalmon túl (ami szükség szerint létezik ott, ahol emberek élnek együtt) akkor születik meg a *communio*, közösség, ha Isten maga hatja át erejével az emberek világát. Isten, akiről az emlékezés s a narráció nyelvén lehet szólni. A Katolikus Egyház Katekizmusa érdekes módon a hit nyelvéről szóló alfejezetének egy pontjában szintézisben láttatja összes eddigi fogalmunkat:

*„Az Egyház mint az «igazság oszlopa és boltozata» (1Tim 3,15) a szenteknek egyszer átadott hitet hűségesen őrzi. Őrzi Krisztus szavainak **emlékezetét**, és az apostolok hitvallását nemzedékről nemzedékre **továbadja**. Mint az anya, aki **beszélni** és ezáltal **megérteni** és **közösségben élni** tanítja gyermekeit, tanítja nekünk az Egyház, a mi Anyánk a hit nyelvét, hogy bevezessen a hit megértésébe és életébe.”*¹⁹

Az emlékezet, amelyet átadunk közösségeinkben, s amely által beszélni, érteni és közösségben élni tanítjuk a jövő generációkat, nem csak öncélú, saját javunkra irányuló cselekedetünk. Ebben egyek vagyunk, s egymást támogatva az egész emberi nemnek, a kultúrák sokaságának teszünk kimondhatatlan értékű szolgálatot ebben a posztmodernbe hanyatló világkorszakban.

¹⁸ Oz 2,1.3.25.

¹⁹ KEK 171 – kiemelés tőlünk, a szerző megj.